

Сучасні орієнтири підготовки майбутніх фахівців соціономічної сфери до розвитку життєстійкості та життєтворчості

Богданова Інна Михайлівна¹

Державний заклад «Південноукраїнський педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна

E-mail: bimodua52@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5754-3653>

ResearcherID X-2553-2019

ScopusID 57208330112

Актуальність проблеми дослідження зумовлена потребою у з'ясуванні сучасних орієнтирів у підготовці до розвитку життєстійкості та життєтворчості майбутніх фахівців соціономічної сфери загалом, та соціальних педагогів і вчителів початкових класів, зокрема. Означена підготовка спрямована на зміцнення та поповнення життєвих ресурсів і потенціалів майбутніх фахівців у складних умовах наявного воєнного часу. З'ясовано, що особистість спроможна протистояти життєвим негараздам, проявляючи «резилієнс» як можливість позитивно адаптуватися до складних ситуацій, швидко відновлюватись, зберігати стан спокою та благополуччя, тобто життєстійкість. Водночас з'ясовано, що особистість здатна також проявляти «хардінес», як здатність, що дозволяє не тільки проявляти життєстійкість, а й розуміти, що небезпека є початком нових змін у житті і вона має бути сприйнята як стимул до розвитку особистісних можливостей, а не як загроза.

Аналіз проблеми, що досліджується свідчить про можливість збільшення питомої ваги ресурсів і потенціалів особистості в п'яти сутнісних, взаємопов'язаних сферах. Виділення компонентного складу ґрунтувалось як на теоретичному доробку науковців в освітній сфері, так і на особистому багаторічному досвіді авторки у сфері підготовки майбутніх соціальних педагогів і вчителів до педагогічної діяльності. Серед значущих сфер громадянського суспільства, що здійснюють вплив на формування та розвиток життєстійкості та життєтворчості майбутніх фахівців, виділено: особистісну, соціальну, сферу культури, фізичного буття та духовну. У процесі фахової підготовки майбутніх соціальних педагогів і вчителів початкових класів пропонуються для вивчення певні теми, які слугують формуванню обізнаності щодо розвитку життєстійкості і компетентності щодо розвитку життєтворчості як фахівців, так і учнів. Теоретичний та практичний аналіз означеної проблеми засвідчив необхідність подальшого її вивчення в контексті розробки цілісної системи формування обізнаності, як усвідомлення своїх ресурсів і потенціалів, та компетентності, як здатності майбутніх фахівців соціономічної сфери розвивати життєстійкість і життєтворчість власну та учнів.

Ключові слова: життєстійкість, життєтворчість, резилієнс, хардінес, підготовка майбутніх фахівців.

Вступ. Українське суспільство переживає складні часи наявного воєнного конфлікту із 2014 року на Сході України та внаслідок повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році – на всій території України. Докорінно змінилась життєдіяльність усіх мешканців країни загалом та працівників освітньої галузі, зокрема. Потерпає від постійних негараздів освітній процес усіх освітньо-виховних закладів. Усі учасники освітнього процесу від батьків дітей до адміністрації освітніх закладів потребують певної психосоціальної підтримки, оскільки раніше ніколи не стикалися з таким подіяма. Постає нагальною потреба у розгляданні питань щодо зміцнення життєвої стійкості у працівників соціономічної сфери, до складу яких насамперед слід віднести вчителів, вихователів, соціальних педагогів, практичних психологів, керівників гуртків, керівників закладів освіти тощо.

У зв'язку з несприятливими, загрозливими та одночасно стресовими подіяма виникла потреба у збереженні нормального функціонування учасників освітнього процесу, у їхній здатності гідно ставитися до важких ситуацій та поповнювати особистісні ресурси і потенціали для подальшої життєдіяльності.

¹ доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогічних технологій початкової освіти Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

З кінця минулого століття і дотепер дослідження науковців західних країн (G. A. Bonanno, J. H. Block, M. W. Fraser, N. Garmezy, K. R. Ginsburg, A. Greeff, L. M. Hoijtink, B. E. Kline, S. Luthar) свідчать про входження в освітній обіг нового конструкта особистості – «резелієнс». Сутність поняття полягає у визнанні того факту, що особистість спроможна позитивно адаптуватися до складних ситуацій, швидко відновлюватися після травм, зберігати стан спокою та благополуччя, незважаючи на негаразди, мати позитивну відповідь на негативні події життя та компетентно функціонувати в умовах стресу. Інакше, «резелієнс» розуміється як стресостійкість, життєстійкість, життєздатність, психологічна пружність, емоційна стійкість тощо.

Американський дослідник С. Мадді визначає життєву стійкість як «хардінес», маючи на увазі психологічну живучість й ефективність особистості. Його наукові розроблення стосуються виокремлення особливої особистісної стійкості, яка виявляється інтегральною якістю, що характеризує людину, вмотивовану до змін.

У зв'язку з екстремальними умовами воєнного конфлікту, що триває в Україні із 2014 року, вітчизняні науковці також спрямували свої зусилля на дослідження феномену психологічного відновлення та життєвої стійкості дітей і дорослих. Особливу увагу було приділено вивченню проблем переживання стресу на основі підходу, зорієнтованому на важливості урахування внутрішнього потенціалу особистості, спроможного активізувати індивідуальні психічні ресурси (Є. Дубровська, О. Залеська, Л. Коробка, Н. Пророк, О. Панченко, О. Хамініч, В. Ямницький та ін.). Затяжна психологічна криза в країні сприяла розробленню соціально-психологічних програм підтримки як дітей, так і дорослих людей та вивченню їхнього впливу на сферу життєстійкості (С. Богданов, І. Біла, А. Гірник, В. Чернобровкіна, В. Чернобровкін та ін.).

З-поміж підходів щодо трактування життєстійкості вітчизняними науковцями, слід виокремити підхід О. Шклярської, яка пропонує застосовувати поняття психологічної пружності особистості як запоруки виживання під час війни для демонстрації конструктивної поведінки та емоційної стійкості.

Оскільки в нинішніх умовах відбувається постійна загроза життю, що призводить до обвального збільшення стресів, то увага зарубіжних і вітчизняних педагогів, психологів прикута до збільшення питомої ваги людських ресурсів, які стають цінністю повсякденного буття.

Науковці виділяють п'ять сфер життєдіяльності людини, які підтримують її ресурси у складних, неординарних ситуаціях: створення почуття безпеки, спокою, позитивної емоції; використання спілкування та взаємодії з людьми для соціально-психологічної адаптації до змінених умов існування, звернення за соціальною підтримкою; пізнання та пошук додаткової інформації; задіяння духовності та здорової підтримки фізичного буття (Журов, 2018).

Кожна особистість в тій чи тій мірі намагається вистояти, опанувати всі сфери життєдіяльності залежно від власних ресурсів та резервів, власного світогляду, стійкості позитивної самооцінки, мотивації досягнень, способу взаємодії з проблемами внутрішнього або зовнішнього світу, тобто від створюваних нею «копінг» стратегій.

Фахівці соціономічної сфери загалом та зокрема, майбутні соціальні педагоги і вчителі початкових класів особливо мають бути обізнані щодо розвитку власної життєстійкості та життєтворчості, вміти розвивати життєстійкість та життєтворчість учнів в освітньому процесі, враховуючи складність організації та проведення занять в умовах наявного військового конфлікту.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування сучасних орієнтирів підготовки майбутніх фахівців соціономічної сфери, зокрема соціальних педагогів й учителів початкових класів, до розвитку життєстійкості та життєтворчості.

Завданням дослідження: окреслити низку тем у навчальних дисциплінах фахової підготовки, що сприяють формуванню обізнаності і компетентності майбутніх соціальних педагогів і учителів початкових класів щодо розвитку життєстійкості і життєтворчості як у фахівців, так і в учнів.

Матеріали та методи дослідження. Оскільки людство впродовж усього періоду суспільного розвитку постійно стикається з негараздами у всіх сферах життєдіяльності, то перед ним завжди постає проблема пристосування до умов існування, що змінюються. Передній край людських досягнень у процесі розвитку посідають наукові розроблення, які свідчать про існування необмежених ресурсів і потенціалів людини, спроможної протистояти та протидіяти будь-яким суспільним викликам.

Отже, для з'ясування сутності життєстійкості особистості вітчизняними дослідниками (В. Журов, Д. Новік, Е. Бієнко, І. Денисова, О. Анищенко) було проаналізовано низку наукових досліджень щодо концепцій використання ресурсів та потенціалів особистості, а саме: пасіонарності особистості, адаптивних можливостей людини, особистісного потенціалу людини, творення й упорядкування буття особистості, узгодженого із власним «Я». Аналіз означених концепцій дозволив виділити кілька основних аспектів: ресурси особистості допомагають їй адаптуватися до складних життєвих подій; можливості людини дозволяють їй виживати у трансординарних ситуаціях і протидіяти їм. Отже, життєва стійкість особистості, або «хардінес» означає знання, вміння, навички і відкриття, що накопичуються з часом у результаті вирішення проблем та в боротьбі з постійними негараздами та викликами (Журов, 2018: 39).

Вітчизняні дослідники також пропонують різні підходи до розгляду життєвої стійкості, з одного боку, її трактують як особливу рису особистості, індивідуальну характеристику, що захищає від стресових ситуацій, від негараздів життя й запобігає розвитку психологічних розладів, з – іншого, як динамічний процес, у якому відбувається задіяння внутрішніх і зовнішніх ресурсів опанування й підтримування своєї цілісності й рівноваги та відновлення нових сил для боротьби з негараздами. Отже, і в одному і в другому випадку, особистість здатна протистояти дії стресорів та змінюватись у зв'язку із завданнями розвитку (Підготовка вчителів, 2021: 15).

Аналізуючи актуальні концепції життєвої стійкості особистості, науковці (С. О. Богданов, Н. В. Гусак, В. М. Чернобровкіна та ін.) дійшли висновку, що особистість, яка намагається впоратися з негараздами та ускладненнями сучасного життя, проявляє сильні сторони свого характеру – «резилієнс», тобто збереження стану благополуччя, міцність, спритність, винахідливість та гнучкість характеру, спрямовану на самого себе та на зовнішні чинники. З іншого боку, резилієнс розглядається як динамічний процес появи нових сил і ресурсів особистості для адаптації та відновлення в умовах виникнення нових ризиків і вразливих місць (Підготовка вчителів, 2021: 13-15).

Отже, активність вмикає власні ресурси та резерви для вибору конструктивних оптимістичних стратегій пошуку виходу із складних ситуацій або навпаки особистість ухиляється від ситуацій, відмовляється від боротьби, сприймаючи світ як постійну небезпеку і загрозу життю.

Вибір людиною певного шляху подолання небезпечних ситуацій залежить від власних резервів та ресурсів, що дозволяють вмикати психологічні механізми саморегуляції, адаптації, захисту і стратегії «копінг» як відповіді та способи взаємодії із ситуацією, тобто її вирішення або заміни власних настанов щодо неї. За Т. М. Титаренко, найбільш поширені «копінг» стратегії такі: пряма дія або збирання інформації для можливості цієї дії; пошук підтримки для емоційної розрядки; перейменування ситуації та нове її пояснення; емоційне реагування як відповідь на ускладнення ситуації; релаксація для зміни особистого життєвого простору; дистракція як спроба відволіктися від негараздів на щось інше (Психологічна допомога, 2015).

На відміну від «копінг» стратегій – «хардінес» є стратегія опанування труднощів, що дає змогу не тільки перемагати їх, а й ще при цьому особистісно зростати. Західними дослідниками з'ясовано, що означена якість особистості знижує артеріальний тиск і рівень тригліцериду в крові, підвищує адаптивність і підсилює почуття щастя. Цікаво, що хардінес починає формуватися із раннього дитинства, коли старші члени сім'ї стимулюють у дитини прояв самостійності, ініціативності, творчого мислення при розв'язанні труднощів, при цьому навмисне відтермінуючи звернення за підтримкою.

Труднощі можуть виникати в повсякденному житті та бути трансординарними, однак означена якість дозволяє їх сприймати як виклик, а не як загрозу, концентруватися на діях, що сприяють вирішенню проблем і вважати події, що виникають, підвладними контролю. Отже, ця якість є інтегральною і має три складника: включеність як здатність відчувати себе значущим, спроможним повністю включатись у вирішення тяжких проблем; локус контролю як тенденція думати і діяти так, нібито існує реальна можливість впливати на перебіг подій та третій складник – виклик, витривалість. Ця здатність дозволяє розуміти, що небезпека є початком нових змін у житті і вона має бути сприйнята як стимул до розвитку особистісних можливостей, а не як загроза.

Вітчизняні науковці (психологи Національного університету «Киево-Могилянська академія та Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського) зосередили свою увагу, перші, на вивченні проблеми «резилієнс», другі - проблеми «хардінес». В обох випадках представлені науковцями матеріали можуть слугувати ресурсом для педагогічних працівників будь – яких закладів освіти як для запобігання професійного вигорання так і для професійного зростання щодо застосування здобутих знань у роботі щодо розвитку життєстійкості всіх учасників освітнього процесу.

Серед представників сучасної психолого-педагогічної науки (В. М. Ямницький) спостерігається значний інтерес до розроблення сутності активної життєтворчості, яка проявляється як у зовнішній, так і внутрішній сферах особистості. У внутрішню особистісній сфері життєтворчість виявляється у формі саморозвитку здатності культивувати власну унікальність розширенням особистих можливостей, які обмежуються тільки ступенем задіяння зусиль. У зовнішній, соціальній сфері життєтворчість виявляється у формі соціотворчості, що культивує взаємну унікальність людей при спілкуванні та взаємодії. У сфері відносин людини з культурою життєтворчість виявляється у формі культуротворчості як здатності створювати матеріальні та духовні цінності (Ямницький, 2004: 18-19).

Розглянуті здатності передбачають орієнтацію людини у життєвих ситуаціях для їх реалістичної оцінки, щоб зробити вибір для успішного вирішення цих проблем та обрати найбільш досконалі способи вирішення життєвих завдань у ситуаціях підвищеного ризику.

Отже, розглянемо більш докладно п'ять сфер життєдіяльності людини, які підтримують її ресурси щодо розвитку витривалості, стійкості й оптимізму у складних, неординарних ситуаціях, тобто розвитку здатності до життєстійкості та потенціали, які забезпечують розвиток здатності до життєтворчості.

По-перше, сфера особистісної життєдіяльності, що виявляється у здатності розширювати власні виняткові можливості. Наприклад, задіювати ресурси особистості, які провокують здатність проявляти сміливість, готовність до подолання труднощів, проявляти довіру, оптимізм, прощення, радість, щастя, любов тощо. Крім того, задіювати потенціали особистості, які культивують саморозвиток необхідних й унікальних якостей, наприклад, змобілізованість, інтуїцію, що забезпечують позитивні зміни особистості для успішного вирішення проблем.

По-друге, сфера соціальної життєдіяльності, або соціосфера, має розкривати ресурси, що впливають на здатність особистості спілкуватися і взаємодіяти з людьми, які їх оточують, створюючи рідкісні, більш досконалі прийоми та методи життєдіяльності. Крім того, означена сфера може провокувати потенціали, які загострюють здібності, спрямовані на переосмислення власних негараздів, власного світогляду, віднайдення нової інформації про світ і себе в цьому світі тощо.

По-третє, сфера культури, яка проявляє ресурси та потенціали особистості, що демонструє її здатність створювати витвори мистецтва, матеріальні та духовні цінності в різноманітних галузях. Наприклад: у мистецтві архітектурному, будівничому, образотворчому, музичному, хореографічному, літературному, поетичному тощо; в моделюванні нових розважальних центрів, одягу, стилів поведінки тощо; в художній самодіяльності та ін.

По-четверте, сфера фізичного буття особистості, яка задовольняє потребу в реалізації ресурсів і потенціалів щодо фізичного розвитку, а саме: ментального здоров'я, здорового способу життя, здорового харчування тощо. Означена сфера об'єднує та втілює ресурси і потенціали особистості, що залежать від багатьох чинників, що зароджуються та проявляються у трьох попередніх сферах: особистісній, соціальній, культурній та наступній духовній сфері. Означена сфера формує в особистості стан задоволення життям, стан щастя, добробуту, тобто стан усвідомлення щодо реалізації своїх можливостей.

П'ята сфера, сфера духовного розвитку, спрямовує здатність особистості упорядковувати та узгоджувати реальність із власним «Я», розробляти самоконцепцію свого розвитку, творити своє буття водночас із буттям передбачуваного світу, відповідати запитам релігійних уподобань. Визначені сфери в сукупності сприяють збільшенню питомої ваги людських ресурсів і потенціалів у суспільній життєдіяльності.

Результати дослідження. З одного боку, життєдіяльність майбутніх соціальних педагогів і вчителів початкових класів в означених сферах безпосередньо сприяє їхній очевидній обізнаності і компетентності щодо розвитку життєстійкості і життєтворчості в професійній діяльності, оскільки продовжують працювати в несприятливих, складних умовах вітчизняного освітнього процесу, а з іншого – сприяє формуванню умінь розвивати означену обізнаність і компетентність в учнів, оскільки, значна кількість учнів навчаються на теренах України.

Теоретичний аналіз проблеми, що досліджується, та практичний досвід фахівців освітньої сфери можуть слугувати приводом для створення окремих тем у навчальних дисциплінах фахової підготовки майбутніх соціальних педагогів і вчителів початкових класів, а саме: «Соціальна педагогіка», «Соціальна психологія», «Особистість учителя НУШ» та «Організація і управління освітнім процесом у НУШ». Означені теми присвячені проблемам психолого-педагогічної підготовки фахівців соціономічної сфери загалом та зокрема, соціальних педагогів і вчителів початкових класів, яка сприяє формуванню обізнаності і компетентності щодо розвитку життєстійкості та життєтворчості їхніх особистостей та містять матеріали щодо розвитку життєстійкості і життєтворчості безпосередньо учнів в освітньому процесі.

Багаторічний досвід підготовки фахівців соціально-педагогічної сфери свідчить, що в навчальній дисципліні «Соціальна педагогіка» слід вивчати тему: «Педагогічні засади розвитку життєстійкості та життєтворчості особистості», а в навчальній дисципліні «Соціальна психологія» - тему: «Психологічні засади розвитку життєстійкості та життєтворчості особистості».

Не менш значний досвід у магістерській підготовці вчителів початкової школи свідчить, що до навчальної дисципліни «Особистість учителя НУШ» слід включити тему: «Розвиток життєстійкості та життєтворчості вчителя», а до навчальної дисципліни «Організація і управління освітнім процесом НУШ» включити тему: «Розвиток життєстійкості та життєтворчості учнів початкових класів». Визначені теми спрямовані на формування здатностей майбутніх фахівців бути обізнаними щодо розвитку життєстійкості та компетентними щодо розвитку життєтворчості як власних, так і в учнів.

Обговорення результатів. Стандарт вищої освіти бакалаврського рівня зі спеціальністю 231 Соціальна робота (Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.04.2019 р. №557) свідчить про наявність інтегральної компетентності, формування якої забезпечує соціальну здатність фахівців розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми в соціальній сфері, чи практиці навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів соціальної роботи і характеризуються комплексністю та невизначеністю умов. Натомість аналіз засвідчив недостатній рівень розробленості цієї інтегральної компетентності, оскільки відсутнє врахування здатності фахівців передбачати орієнтацію у життєвих ситуаціях в умовах воєнного стану для їх реалістичної оцінки, щоб зробити вибір

для успішного вирішення цих проблем та обрати найбільш досконалі способи вирішення життєвих завдань у ситуаціях підвищеного ризику.

Професійний стандарт для вчителів початкових класів (Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 р. № 2736) свідчить про наявність загальних та професійних компетентностей, формування яких забезпечує досягнення основної мети професійної діяльності вчителя, яка полягає в організації навчання і виховання учнів для здобуття освіти. Серед запропонованих здатностей відсутня здатність до збільшення питомої ваги людських ресурсів і потенціалів щодо розвитку життєстійкості і життєтворчості, які стають цінністю повсякденного буття в умовах війни. Особливого значення набуває означена здатність майбутніх фахівців для формування здоров'язбережувальної компетентності учнів.

Висновки. Реальність сьогодення диктує інші погляди на життєдіяльність особистості в суспільстві та шляхи її протистояння стресогенним чинникам. Сутність життєстійкості та життєтворчості особистості полягає у збільшенні питомої ваги ресурсів і потенціалів, які дозволяють долати повсякденні неординарні, несприятливі ситуації та їх опанувати. У випадку життєстійкості та життєтворчості соціальних педагогів і вчителів початкової школи – це здатності протистояти негараздам, що виникають в освітньому процесі та перетворювати їх у ситуації, що сприяють переосмисленню наявних здатностей та розвитку інших для професійного зростання. Подальші дослідження вбачаємо в розробленні системної підготовки майбутніх фахівців соціономічної сфери до розвитку життєстійкості та життєтворчості загалом та майбутніх соціальних педагогів і вчителів початкових класів, зокрема.

Література

Журов В., Новік Д., Бієнко Н., Денисова І., Анищенко О. Життєва стійкість особистості. Вид-во: Шкільний світ. *Газета Психолог*. №11-12, червень 2018.

Підготовка вчителів до розвитку життєстійкості / стресостійкості у дітей в освітніх навчальних закладах: навч.-метод. посіб. / Вид. 2-ге, доп., виправ. / заг.ред.: Чернобровкін В.М., Панок В.Г. Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2021. 282 с.: іл., табл.

Психологічна допомога особистості, що переживає наслідки травматичних подій. Збірник статей / за наук. ред. Т.М. Титаренко. К.: Міленіум, 2015. 150 с.

Ямницький В. М. Психологія життєтворчої активності особистості: Монографія. Одеса: СВД Черкасов М.П., Рівне: РДГУ, 2004. 360 с.

Modern guidelines for training future specialists of the socioeconomic sphere in the development of vitality and life creativity

Bohdanova Inna²

*State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky", Odesa, Ukraine*

The relevance of the problem under study is caused by the need to clarify modern guidelines for training in the development of future specialists' vitality and life creativity in the socioeconomic sphere in general, and social educators and primary school teachers in particular. This training is aimed at strengthening and replenishing the vital resources and potentials of future specialists under difficult conditions of the existing wartime. It has been found that a person is able to withstand life's troubles, showing "resilience" as an opportunity to positively adapt to difficult situations, quickly recover, maintain a state of calm and well-being, that is, vitality. At the same time, it was found that a person is also able to show "hardiness," as an ability that allows not only to show vitality, but also to understand that danger is the beginning of new changes in life and it should be perceived as an incentive for the development of personal capabilities, but not as a threat. The analysis of the problem under focus indicates the possibility of increasing the proportion of resources and potentials of an individual in five essential, interrelated spheres. The allocation of the component composition was based both on the scientists' theoretical heritage in the educational sphere, and on the author's personal long-term experience in the training of future social educators and teachers in pedagogical activity. Among the significant spheres of civil society, influencing the formation and development of vitality and life creativity of future specialists, there are the ones as follows: personal, social, cultural, physical and spiritual. In the process of profession-oriented training, future social educators and primary school teachers are offered to study certain

² Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor at the Department of Pedagogical Technologies of Primary Education at the State institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky"

topics aimed at forming awareness of the development of vitality and competence in the development of life creativity of both specialists and students. Theoretical and practical analyses of the problem under study showed the need for further study in the context of developing a holistic system of awareness formation, both awareness of their resources and potentials, and competence, as the ability of future specialists in the socio-economic sphere to develop their own vitality and life creativity and the ones of their students.

Keywords: vitality, life creativity, resilience, hardiness, training of future specialists.

References

Pidhotovka vchyteliv do rozvytku zhyttyestiykosti/stresostiykosti u ditey v osvithnikh navchal'nykh zakladakh. (2021). *Training of teachers for the development of vitality/stress resistance in children in educational institutions*. Ed.: Chernobrovkin V.M., Panok V.H. Kyiv: Univ. vyd-vo PUL'SARY [in Ukrainian].

Psykhologichna dopomoha osobystosti, shcho perezhyvaye naslidky travmatychnykh podiy. (2015). *Psychological assistance to individuals experiencing the consequences of traumatic events. Zbirnyk statey – Collection of articles*. Ed. T.M. Tytarenko. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].

Yamnytskyy, V.M. (2004). *Psykhologhiya zhyttyetvorchoyi aktyvnosti osobystosti [Psychology of the life-creating activity of the individual]*. Odesa: SVD Cherkasov M.P., Rivne: RDHU [in Ukrainian].

Zhurov, V., Novik, D., Biyenko, N., Denysova, I., & Anyshchenko, O. (2018). *Zhyttyeva stiykist' osobystosti [Life stability of personality]*. Vyd-vo: *Shkil'nyy svit. Hazeta Psykholog – Edition: School world. The Psychologist newspaper*. Vols. 11-12, June 2018 [in Ukrainian].

Accepted: September 11, 2023

